

PER MANUS WENCESLAI? JEŠTĚ JEDNOU K PROBLEMATICE URČENÍ IDENTITY PÍSAŘŮ V ŽILINSKÉ PRÁVNÍ KNIZE Z LINGVISTICKÉHO HLEDISKA¹

MARIJA LAZAR

Abstrakt: Příspěvek prezentuje nové poznatky o identitě písařů a situaci vzniku *Žilinské právní knihy*, získané pomocí automatické extrakce víceslovných jednotek a hodnocení jejich opakovatelnosti metodami korpusové lingvistiky.

Klíčová slova: Magdeburské právo, *Žilinská právní kniha*, n-gramy, paralelní korpus, produkce textu.

ÚVODEM ANEB PROČ SE K ŽILINSKÉ PRÁVNÍ KNIZE MÁ VYJÁDŘIT SLAVISTA

Popis identity autorů a písařů středověké památky je dnes jedním z obvyklých způsobů rozšíření znalostí nad její historický (extralingvistický) kontext, který je často rekonstrukcí, opírající se o již známý faktologický materiál.² Sociolingvistická data umožňují kvalitativní inferenci o autorství textu a ověření hypotéz o jeho funkcionalitě ve společnosti, pro kterou byl koncipován. Takováto data se dají těžit nejen z vedlejších pramenů, vztahujících se ke zkoumanému textu, ale i z jazyka textu samotného, a to nejen na grafematické, ale i na lexikální a textologické úrovni. Lingvistická inference je nezbytná, pokud pracujeme jen se všeobecným historickým kontextem, a to nejen v případech tzv. „ego-dokumentů“³ (např. listů), ale i rozsáhlejších a významnějších pramenů, jakým je *Žilinská právní kniha* (1378–1561).⁴

Otázka počtu a identity autorů, překladatelů a písařů, kteří se podíleli na *ŽPK*, se řešila z pohledu vícera disciplín, jež se zabývaly touto památkou: z hlediska právně historického,⁵ pak z hlediska paleografického⁶ a nakonec z hlediska lingvistického.⁷ *ŽPK* byla psána po dobu

1 Článek vznikl v rámci projektu *Das sächsisch-magdeburgische Recht als kulturelles Bindeglied zwischen den Rechtsordnungen Ost- und Mitteleuropas (Saské a magdeburské právo jako kulturní spojka mezi právními řády východní a střední Evropy)* na Saské akademii věd v Lipsku, Německo, vedoucí Prof. Dr. iur. habil. Heiner Lück. Za pečlivou korekturu děkuji Mgr. Lence Vávrové, lektorce češtiny na Univerzitě v Lipsku.

2 Srov. SKVAIRS, E. Variation im Formelbestand und Identität des Ausstellers: eine Sprachkontaktstudie zu russisch-deutschen Rechtstexten des 14.–17. Jahrhunderts. In: *Vulpis Adolatio. Festschrift für Hubertus Menke zum 60. Geburtstag*. Heidelberg: Winter, 2001, s. 809–822.

3 VAN DER WAL, M. J. – RUTTEN, G. Ego-documents in a historical-sociolinguistic perspective. In: *Touching the Past. Studies in the historical sociolinguistics of ego-documents*. Amsterdam: John Benjamins, 2013, vii, p. 1–18. (*Advances in Historical Sociolinguistics*, 1).

4 Dále *ŽPK*.

5 JIREČEK, H. *Právníký život v Čechách a na Moravě v tisícileté době od konce IX. do konce XIX století*. Praha: nákladem autorovým, 1903, 528 s.; CHALOUPECKÝ, V. *Knihy Žilinská. O právu magdeburském německým jazykem v knize žilinské z roku 1378 pojednává Rudolf Rauscher*. Bratislava: Nákladem Učené společnosti Šafaříkovy, Tiskem Státní tiskárny v Praze, 1934, LXIV, 239, VIII s. (Prameny Učené společnosti Šafaříkovy v Bratislavě, 5).

6 SOPKO, J. Pisári a vznik Žilinskej knihy. In: *Národnostný vývoj miest na Slovensku do roku 1918. K 600. výročiu vydania výsad pre žilinských Slovákov*. Martin: Osveta, 1984, s. 41–71.

7 RYŠÁNEK, FR. *Slovník k Žilinské knize*. Bratislava: Vydavateľstvo SAV, 1954, 799 s. KUCHAR, R. *Žilinská práva kniha. Preklad Magdeburského práva. Zápisy právnych úkonov Žilinských mešťanov*. Bratislava: VEDA – vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied, 2009, 208 s., 168 s. obr. příloh.

bezmála 200 let, a to třemi jazyky – němčinou, latinou a předpísavou slovenštinou⁸ – s různým podílem, odlišnou aktualitou v průběhu let a lišící se kombinatorikou u různých písarů. Na základě paleografických úvah Sopko⁹ zjistil 51 rukou, jež potkáme v *ŽPK*, s různým rozsahem působení příslušného písáře. Největší podíl Sopko zjistil u dvou rukou (tzv. písari A a B), kteří sepsali centrální slovenský text tohoto rukopisu, a to v roce 1473 vzniklý překlad středohornoněmecké kompilace magdeburského práva z roku 1378. Takovéto heterogenní autorství překladu magdeburského práva *ŽPK* se potvrzuje i právně historickými a lingvistickými úvahami, ačkoli ty ostatní nikdy nebyly systematického rázu. Dokonce se diskutují jména a konceptuální role (písar, překladatel, autor) této dvojice – Václav z Kroměříže a Václav Pangrác, i když příslušní autoři líčí jen intuitivní představu o situaci.

Podle mého názoru bychom si měli položit podstatnější otázku o identitě dvou písarů/překladatelů, protože jak o Václavu z Kroměříže, tak i o Václavu Pangráci nevíme ve skutečnosti skoro nic. Identita písáře je alespoň částečně prokazatelná na grafematice a identita překladatele na lexikální a textologické rovině. Diskutabilní je poměr mezi překladateli a písari, ale i tady mohou přispět k řešení této otázky originální, těmito dvěma autory psané texty zápisů v rámci *ŽPK*.

Pro získání potřebných odpovědí využijeme statistických metod, protože ty jednak mají zprostředkovat celistvou představu o zkoumaných jevech, jednak nahradit nedostatky předchozího slavistického výzkumu *ŽPK*.

PROČ N-GRAMY? O VÝZKUMNÉ METODOLOGII A JEJÍM ODŮVODNĚNÍ

Sociolingvistické profily písarů A a B jsem vytvářela na základě překladu magdeburského práva do předpísavé slovenštiny a originálních městských zápisů, jež jsou součástí *ŽPK*. Vycházela jsem ze Sopkova¹⁰ třídění a přiřazení paragrafů a zápisů dotyčným písarům na základě paleografických dat, jež jsem shrnula v této tabulce:

	Písar A, působení v kanceláři 1472–1485	Písar B, působení v kanceláři 1468–1489
Paragrafy Žilinské právní knihy	7–201 263–319 341–369	rejstřík 202–262 320–340
Zápis	78 (1472) 97, 69 (odstavce 1–4) (1473) 87 (1481) 91 (1485)	70–72 (1468) 73–76 (1469) 69 (odstavce 5 a 6), 80 (1474) 88 (1481) 89–90 (1482) 94 (1489)

Tabulka č. 1: Přiřazení paragrafů magdeburského práva a zápisů písarům dle Sopka.

Pro další výzkum jsem pracovala s textem *ŽPK* v elektronické podobě na základě edice¹¹ ve výchozím formátu PDF, který nám byl zprostředkován jejím autorem PhDr. Rudolfem

8 Zde užíváme tohoto termínu, jenž se nám zdá být nejvíce oprávněný z faktologického hlediska. K této diskuzi viz GIGER, M. Die Sprachsituation in der Slowakei: Diglossie in der Vergangenheit und ihre Spuren in der Gegenwart. In: *Entwicklung slawischer Literatursprachen, Diglossie, Gender. Literalität von Frauen und Standardisierungsprozesse im slawischen Areal. Beiträge des Kolloquiums an der FSU-Jena, Dezember 2004*. München: Sagner, 2006, s. 91–125. (Specimina philologiae Slavicae, 143).

9 SOPKO, *Pisári...*

10 SOPKO, *Pisári...* Numerace paragrafů a zápisů se uvádí dle CHALOUPECKÝ, *Knihy Žilinská...*

11 KUCHAR, *Knihy Žilinská...*

Kucharem a nakladatelstvím VEDA.¹² Tento text sloužil jako základ pro paralelní německo-slovenský korpus, který bude uveřejněn na stránkách Českého národního korpusu (www.korpus.cz) od roku 2016.

Vytváření profilu písařů jsem založila na výzkumu vícelslovných jednotek (tzv. n-gramů), tj. syntagmatických řetězců, které mají prokázat skutečnou produkci jazyka, již těžko dokážeme zachytit u historických textů jiným způsobem.¹³ Vycházela jsem z toho, že produkce syntagmat vyplývá z úzu, ať už společenského nebo v rámci jedné kanceláře nebo dokonce v rámci jedné písařské tradice. Přes frekvenci, délku, počet a zvážený počet výskytu lze posoudit kvalitu písemného projevu a jeho plynulost, a pak odvodit takové charakteristiky profilů jako znalost a vytříbenost jazyků, míru profesionality a vzdělanosti, do jisté míry původ, a dokonce i ideologické zázemí, tj. charakteristiky, které se doposud nabízely jen intuitivně.

Pro výzkum n-gramů jsme transliterovaný text *ŽPK* podrobili normalizaci¹⁴ a na její výsledek jsme aplikovali nástroje N-Gram Phrase Extractor¹⁵ a Collocate, které se navzájem doplňují odlišnými funkcionalitami.

DISKUZE

Pro účely diskuze jsem shrnula existující observace Jirečka, Chaloupeckého, Ryšánka, Sopka a Kuchara (v chronologické posloupnosti) ohledně shod a rozdílů jazyka písařů A a B:¹⁶

Písař A	Písař B
Grafematika	
[c] = ts (plátse, třidseti)	[c] = tc (plátce, třidcet)
	aspirace th (šesth)
digraf lb (prlbe = slov. prvé)	konekventně w (prwe)
	hyperkorrektní použití ř namísto r (přietel)
Hláskosloví	
y po spirantech	y po spirantech
y po postdentálních frikativech a likvidech (zbožy, blyž)	i po postdentálních frikativech a likvidech
1. palatalizace: *stj, *skj > šč (Ješče, zvlášče)	2. palatalizace: *stj, *skj > šč > št (Ješte, zvláštní)
[č/dš] = dš (< *dt) (svědši)	[č/dč] = dč (< *dt) (svědči)
*jb > ø (má) na začátku slov	*jb > j (jmá) na začátku slov
Monoftongizace *ō > uo > ū (kůži)	Díftongizace *ō > uo (kouži, kóži)
Monoftongizace ie > í (přítel)	Díftongizace (*jen > ja > ĩ >) ie (přietel)

12 Na tomto místě bych ráda poděkovala PhDr. Rudolfu Kucharovi, který se okamžitě ozval na naši prosbu o pomoc, a pracovníkům nakladatelství VEDA, kteří nám zprostředkovali PDF-verzi Kucharovy knihy.

13 Por. KOPACZYK, J. *The legal language of Scottish burghs: Standardization and lexical bundles (1380–1560)*. Oxford: Oxford University Press, 2013, 337 pp.

14 O postupu při vytváření korpusu a normalizaci viz BILY, I. – CARLS, W. – GÖNCZI, K. – LAZAR, M. *Sächsisch-magdeburgisches Recht in Tschechien und in der Slowakei. Untersuchungen zur Geschichte des Rechts und seiner Sprache*. Berlin: De Gruyter Recht, [in Bearbeitung]. (IVS SAXONICO-MAIDEBVRGENSE IN ORIENTE, 5).

15 N-GRAM PHRASE EXTRACTOR [on-line]. N-Gram Phrase Extractor, 1998–2015, verze 3 [vid. 2015-09-09]. Dostupné z: http://lexutor.ca/n_gram/.

16 CHALOUPECKÝ, *Kniha Žilinská...*, uvádí navíc písaře C, jehož podíl nepotvrzují ani lingvistická, ani paleografická data.

Písař A	Písař B
Tvarosloví	
není	nejest
o tem	o tom
Slovní zásoba	
ortel	ortyle

Tabulka č. 2: *Shody a rozdíly jazyka písařů A a B.*

Pozoruhodné je, že odlišné návrhy toho či onoho scénáře vzniku překladu ŽPK a úvahy o identitě písařů se zakládají na více či méně stejných faktech. Vyjmenování autoři se zejména vyjadřují k pravopisu a hláskosloví, okrajově se zmiňují o tvarosloví a slovní zásobě, ovšem o textologické stránce a o žánrových zvláštlostech ŽPK se nedozvíme nic. Srovnání písařů A a B tkví ve vytváření duálních opozic.

Tabulka [2] ukazuje, že identita písařů a kvalita překladu ŽPK byly hodnoceny na základě velmi omezeného počtu lingvistických prvků, které upoutají při pouhém přečtení textu. Více pozornosti zmínění autoři věnují míře slovakizace ŽPK, která vypadá v celém rukopisu stejně – a to nekonzistentně.¹⁷ Tabulka [2] zároveň ukazuje, že početné grafematické a fonologické rozdíly nejsou spolehlivou základnou pro jakékoliv závěry, protože se zároveň neprojevují konzistentně. Pouze v případě 2. palatalizace počátečního „j“ a diftongizace lze mluvit o slovakizmech. Jenže pro takovéto tvrzení nutně budeme brát v potaz místo vzniku rukopisu, protože stejné jevy se dají zjistit třeba v městské knize hodně vzdálených severočeských Litoměřic a v dalších areálech, ve kterých vliv slovenských dialektů má být naprosto vyloučen.¹⁸

IDENTITA PÍSAŘŮ A A B A JEJÍ POMĚR K DALŠÍM KONCEPČNÍM ROLÍM

Hodnocení výsledků zkoumání n-gramů v ŽPK začnu kvantitativními úvahami. Následující tabulka ukazuje počet tokenů v korpusu, celkový podíl písaře A a B a roztřídění dle žánrů:

	Překlad magdeburského práva, tokeny	Zápisy, tokeny	Celkem, tokeny
Písař A	21 700	1 335	23 035
Písař B	8 053	4 218	12 271
Písaře A + B	29 753	5 553	35 306

Tabulka č. 3: *Korpus písařů A a B na základě ŽPK.*

Již tato data poukazují na to, že úloha písaře B byla podceněna jinými autory jako pomocná, ačkoli třetina korpusu patří jeho ruce. Zejména texty zápisů a časový rozsah jeho působení v žilinské kanceláři (21 let vůči 13 letům písaře A)¹⁹ vypovídají o tom, že písař B se v první

17 Nedůslednost výskytu lingvistických prvků, chyby a individuální pravopis se zdají být důležitým rysem textů husitského období, por. např. KUČERA, K. *Jazyk českých zápisů*. In: *Městská kniha Litoměřic (1341–1562) v kontextu písemnosti městské kanceláře*. Ústí nad Labem: Univerzita J. E. Purkyně, 2006, s. 61–77. (Libri Civitatis, III).

18 Por. GIGER, *Die Sprachsituation...*; KUČERA, *Jazyk...*; LAMPRECHT, A. – ŠLOSAR, D. – BAUER, J. *Historická mluvnice češtiny*. Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1986.

19 Viz tabulku [1].

řadě staral o zápisy a střetával se s aplikací práva v praxi, kdežto písař A byl pověřen zejména překladem německého textu magdeburského práva. V tabulce [1] také pozorujeme, že zápisy písaře A pocházejí z roku 1472 a 1473, kdy se písař B zřejmě věnoval své části překladu magdeburského práva, a v letech po ukončení překladu (po 1473) se oba písaři v zapisování střídají.

Když se podíváme na poměr n-gramů v textech, tj. všeobecnou opakovatelnost textu, zjistíme, že u písaře B je v textech zápisů značně větší než u písaře A, kdežto u překladu magdeburského práva je tento poměr u obou písařů skoro stejný, porov.:

	Překlad magdeburského práva, %	Zápisy, %
Písař A	20,47	12,04
Písař B	19,45	26,87

Tabulka č. 4: Všeobecná repetitivita u písařů A a B v ŽPK dle žánrů.

Takovéto rozřídění souhlasí také s délkou vyprodukovaných n-gramů: zatímco v zápisech písaře B obsahuje nejdelší n-gram deset tokenů, písař A produkuje nejvýše 5-gramy. Jako příklad uvádím 9-gram písaře B:²⁰

- acz kolwiek Matieg Mitachrast, Matieg Kowacz od brany [gsu byli zemrzeli, wyznawame tiemto pismem, kterak przistupili gsu przed nas oppatni lidee Mikulass z Swidniczy],
- acz kolwiek Matieg Mitachrast, Matieg Kowacz od brany [pomrzeli byli, wyznawame tiemto pismem, kterak oppatny muz Melchior, tehdy spolused a spolubratr nass, przistupowal gest].

Na závěr stručně okomentuji vzácnosti jazyka zápisů, které ukazují opravdové rozdíly v kompetenci písařů. Zápisy písaře B odhalují lepší znalost tohoto textového druhu, který je patrný v n-gramech textové koheze – „již jmenovany X / pan(i) X“ (v různých rodech a pádech a s variací počtu členů n-gramů), „tímto pismem oznamujem / wyznawame“ a pod. U písaře A sice nacházíme n-gramy, které nasvědčují zběhlosti v právní terminologii („zdavam za sveho zdraveho života, a po moji smrti, dobrovolnie svym jazikiem, malo nebo mnoho“), ale užívá prostředky textové koherence mnohem méně a skoro jen ze sady jednoduchých spojek a spojovacích elementů („a to, a kdyby ne“).

VÝSLEDKY A VÝZNAM SOCIOLINGVISTICKÉ REKONSTRUKCE PRO JINÉ DISCIPLÍNY

Lingvistická data, výtěžena z korpusů, pomohla upřesnit situaci překladu a napsání ŽPK. Na sepsání překladu ŽPK se podíleli dva písaři, přičemž oba patřili do žilinské kanceláře, v níž měl každý vlastní pracovní těžiště: písař A byl zejména pověřen překladem ŽPK a písař B aktuálními zápisy. Úlohy písařů se ale mohly střídát.

Písař B byl zřejmě hlavním žilinským písařem, písař A se k němu přidal až později a působil také kratší dobu. Počet n-gramů u písaře B je větší než u písaře A a jejich kvalita svědčí u písaře B o lepší znalosti textových druhů. Také normalizace výchozích textů pro účely výzkumu n-gramů odhalila konsekvantnější sledování vlastní jazykové normy, jež se vytvářela v žilinské kanceláři, u písaře B, a tím pádem jeho texty vyžadovaly mnohem méně normalizačních

²⁰ Všechny příklady pocházejí z námi vytvořeného korpusu. U příkladů uvádím výstup extrakce n-gramů bez závorek, přidávám ale rozšířený kontext v hranatých závorkách, protože se někdy liší jen formy (v příkladech (1)–(2) „gsu byli zemrzeli / pomrzeli byli“; „przistupili gsu / przistupowal gest“), což vypovídá o zakotveném úzu celistvé konstrukce.

oprav. Sopkovy úvahy²¹ o vzhledu rukopisu písaře B potvrzují tezi o tom, že na *ŽPK* se podílel školený písař.

Tyto stručné výsledky naznačují, že v žilinské kanceláři působili ve své době dva špičkoví písaři, kteří dokázali nejen produkovat vlastní texty, ale i přeložit magdeburské právo z němčiny do předpísavné slovenštiny. Početné vady tohoto překladu, jejichž příčiny nejlépe shrnula Papsonová,²² nejsou však důvodem pro všeobecné negativní hodnocení jeho kvality.

PER MANUS WENCESLAI? THE IDENTITY OF SCRIBES OF ŽILINA LAW BOOK REVISITED (FROM THE LINGUIST'S PERSPECTIVE)

Summary: The paper discusses the use of n-gram-extraction and corpus-based approach in reconstructing the production and conceptualization settings of a text without having essential background information. This is often the case when dealing with medieval and/or ego-sources.

The approach was exemplified on the discussion about the identity of scribes of *Žilina Law Book* (1378–1561) and their other possible roles in conceptualizing this text as a translator or an author. The author gives a brief outline about the existing reconstructions delivered by law history, paleography, and historical linguistics and explains the advantages of her method against the previous works.

Finally, the author proposes her own reconstruction of the sociolinguistic settings of *Žilina Law Book* based on the inference from the corpus data and its genre-specific differentiation.

Key words: Magdeburg law, *Žilina Law Book*, n-grams, parallel corpus, text production.

Dr. Marija Lazar (*1983)

Od roku 2014 pracuje jako lingvista v Saské akademii věd na projektu *Saské a Magdeburské právo jako kulturní článek mezi právními řádami ve východní a střední Evropě*. Její doktorská dizertační práce *O peněžích a vltidných slovech: vývoj ruské obchodní korespondence* (publikováno u Sagnera v Mnichově 2014), se týká vývoje ruské obchodní korespondence jako žánru od 11. do 18. století. Svůj odborný zájem soustředí na vývoj slovanských a baltských jazyků, historii žánru a funkčního stylu a korpusovou lingvistiku, stejně tak se zaměřuje na výzkum digitálních humanitních věd včetně digitálního zpracovávání a překladatelství.

²¹ SOPKO, *Pisáři...*

²² PAPONOVÁ, M. *Sasko-magdeburské právo na Slovensku. Krajinské právo v Žilinskej knihe*. Bratislava; Žilina: Eurokódex, 2014, 301 s.